

SÜMEGI ISTVÁN

Emlékezés a közboldogság¹ tűnő mámorára

A Németh László Szakkollégiumról

„A tanácsházát egy részeg éjszakán ketten
oldalba vizeltük – fejenként másfél liter –,
a sötét sárga foltot, amivé összefolytunk,
Magyarországnak
neveztük akkor el.”

Cseh Tamás – Csengey Dénes: *Mélyrepülés* (1988)

Mi adhat értelmet az életnek? – kérdezi Hannah Arendt, s azt válaszolja (meghökkenően leszűkítve a lehetőségeket), hogy a gondolkodás vagy a politikai cselekvés.² (Ráadásul – alább majd látni fogjuk – a kettő nála voltaképpen ugyanaz.) „Legjobb meg se születni a földilakóknak, / vagy ha igen, Hádesz kapuján átjutni sietve” – idézi *A forradalom* című munkája végén az *Oidipusz Kolónoszbán* egyik kardalát, majd ekképpen kommentálja: „Itt mondja el Szophoklész Thészeusz, Athén legendás alapítója és ezért eszméinek szószólója révén azt is, hogy mi teszi képessé a közönséges embereket – öreget és fiatalt – arra, hogy elviseljék az élet terhét: a *polis*, amely az ember szabad tetteinek és eleven szavainak tere, s amely eléri, hogy messzire ragyogjon az élet...”³

Annak, amit Arendt politikának hív – lehet, hogy okosabb lett volna egy másik kifejezést választania –, semmi köze a hatalomért folyó harchoz, a közösség jólétének biztosításához vagy a külháborúk elkerülése érdekében folytatott manőverekhez. Vagyis sok minden, amit mi oda szoktunk sorolni, nála nem része a politikának, sőt, egyenesen így nyilatkozik: „A politikum mint olyan oly kevésbé létezett mindig és mindenütt, hogy történelmileg szólva csak igen kevés nagyszerű kor ismerte és valósította meg.”⁴

Mi hát akkor szerinte a politika? Egyenrangú emberek együttgondolkodása és együttcselekvése egy olyan közös térben, amely mindenféle kényszertől (ínségtől, elnyomó hierarchiától, külső fenyegetettségtől) mentes – válaszolja. Ő ilyennek álmodta meg az ókori Athént, ennek felvillanását vélte megpillantani a 18. századi amerikai és francia, valamint néhány 20. századi forradalomban – köztük a mi ’56-unokban is⁵ –, és ezt rekonstruálta René Char második világháború alatt írt azon feljegyzéseiből,⁶ amelyekben a költő a partizánmozgalomban szerzett élményeit próbálta – igen bizonytalanul és tétován – rögzíteni.

Az együttgondolkodás és együttcselekvés maga az élő és alkotó szabadság – állítja. Mert szabadnak lenni annyi, mint megtörni a múltból fakadó determinánsok uralmát, és létrehozni valami újat, valami olyat, ami korábban nem volt.⁷ Szabad tehát csak az lehet, aki részesül a döntéshozatal lehetőségéből. Ám nem azon van a hangsúly, hogy végül az történjen, amit én akarok (aki ezt hiszi, és ennek megfelelően cselekszik, már hozzá is látott a szabadság terének fölszámolásához), hanem azon, hogy részt vehessünk a politikai vitákban, s hogy a határozatokat a magunkénak, azok végrehajtóit pedig közülünk valónak tudhassuk és érezhessük.⁸

Ez a szabadságfogalom eggyé forrasztja a gondolkodást és a cselekvést.⁹ Amikor a politika nyilvános térben időzünk, a gondolkodásunk elsődleges és végső tárgya mindig maga a politika, azaz a cselekvés lehetősége. (Szüntelenül értelmezzük azt, ami van, és keressük azt, aminek lennie kellene.) A politikai cselekvés pedig ebből adódóan nem más, mint a gondolkodás inkarnációja.

Az együttcselekvés aztán szükségképpen megteremti – ha korábban nem létezett – az együttcselekvők közösségét,¹⁰ és minél nagyobb a tét, minél intenzívebb a közös tett, annál sűrűbb szövésű lesz a közösség. S minél erősebbek a kötelek, annál jobban halványodnak és tűnnek el azok a jellegzetesen modern életproblémák, amelyek a természet adta közösségek pusztulása és az in-

SÜMEGI ISTVÁN (1966) Szombathely

dividualitás megerősödése következtében keletkeztek. Nem választ el többé szakadék a többiektől, bőséges lehetőségem lesz elnyerni azokat az elismerő tekinteteket, amelyek létezésemet igazolják,¹¹ és egyáltalán: a korábban talán céltalannak tűnő élet magától értetődő értelmet nyer.¹²

Sejtelmes, homályos gondolatok és fogalmak. Még az Arendt-szakértők is értetlenkedve állnak előttük¹³ – azt hiszem, azért, mert nem ismerik és ezért nem is érthetik azt az élményt, amit a filozófus rögzíteni próbált. Az alább következő történet segítségével ezt próbálom meg elcsípni és gombostűre tűzni.

•

Olyan világban nőttem föl, ahol a kényszer volt az úr, a szabadság pedig legfeljebb csak szükségszerűségek közötti résekből dughatta ki a fejét – mint a csenevész virág a megrepedezett betonból. És úgy tűnt, hogy nem is lehet ez másképpen. Minden ezt erősítette bennem: a kisiskolás kori első tapasztalataim a szülőfalumban, a gimnáziumi és kollégiumi évek Kőszegen, és – mindennek betetőzéseként – az úgynevezett katonai szolgálat, ami valójában egyszerű, alanyi jogon kirótt börtönbüntetés volt. Nem számítottam hát sokkal jobbra akkor sem, amikor elkezdtem tanulmányaimat a szombathelyi főiskolán, s eleinte úgy is zajlott minden, ahogyan azt az előzményekből sejteni lehetett.

Aztán egyszer csak jött a szakkollégium. Az egyik minden lében kanál csoporttársam mondta először, hogy '87 őszén elindul valami, lesznek különféle kurzusok, a Sorostól kapunk rá irtalmatlan mennyiségű pénzt. Először elég képtelennek tűnt az ötlet, mert rengeteget kellett tanulnunk, és (számomra) elképzelhetetlen volt, hogy ezenfelül még újabb terhet is magunkra vegyünk. Úgy rémlik, hogy első reakcióként mindenféle hülyeséget összehordtam arról, miért nem fog ez menni. De aztán mégis belevágtam.

Eleinte nem volt kollégiumunk, volt viszont mindenféle tanrenden kívüli kurzus, amire eljárhatlak az érdeklődők. És volt a főiskolai klub, ami egyre inkább a szakkollégium – persze mindenki előtt nyitott – rendezvényeinek helyszíne lett, és voltak a híres-neves velemi hétvégi szemináriumok. Az utóbbiakat egy régi NÉKOSZ-os művelődéstörténet-tanár, Kiss Gyula kezdte el szervezni abban a gyönyörű kővillában, ahol Szálasiék az utolsó kormányulást tartották.

Aztán a sokféle kurzusból lassanként kirajzolódott valami. A klubbeli programok utáni kocsmányások során és főleg a velemi szemináriumokon kezdtünk összerázódni. Az események motorja Szabó Gábor volt, aki nélkül – meg vagyok erről győződve – nem lett volna szombathelyi szakkollégium. Eleinte közművelődési titkárként, később pedig a szakkollégium titkáráként szervezte a programokat – olyan lelkesedéssel, hittel és permanens szellemi izgalomban égve, hogy még a langyosakat is képes volt magával ragadni.

A kurzusosdin való túllépésnek egyszerű materiális feltétele volt: egy ahhoz hasonló épület – önálló kollégium vagy kollégiumrész –, mint amivel a nálunk korábban induló budapesti barátaink, a Rajk és a Bibó Szakkollégiumok kezdettől fogva rendelkeztek. Aztán ez is megadatott. Az 1989–90-es tanév kezdetére kiürítették a Marxizmus–Leninizmus Esti Egyetem impozáns zöldövezeti épületét, amit (átmenetileg) a főiskola vett bérbe. Paradicsomi volt. A diákok kényelmes szobákban laktak, voltak mindenféle közösségi helyiségek, udvar, focipálya, az épülettel szemben még egy festői sörkert is. Nagyon sajnáltam, hogy nem lakhatok együtt a többiekkel, de állandóan ott lógtam. (Szombathelyi voltam, s ezért irracionális lett volna beköltözni, s talán nem is engedték volna, hiszen kellett a kollégiumi hely a vidékieknek.)

A szakkollégium vezetősége – ennek a fele, sőt, egy idő után több mint a fele maga is diák volt – folyamatos küzdelmet folytatott azért, hogy a hallgatók valamilyen hivatalos oktatáson túli tudományos produktummal is előrukkoljanak. Csak az lehet szakkollégista, aki jár valamilyen kurzusra, részt vesz valamelyik szakkollégium által szervezett nyelvtanfolyamon, és valamilyen éves záródolgozatot is elkészít – szól a verdikt.

Ezek az elvárások egyfelől érthetőek voltak, valahogyan identifikálni akarta magát az új közösség, s vigyáznia kellett arra is, hogy ne lepjék el azok, akik semmi másra nem vágytak, csak egy nagy permanens bulira. Másfelől azonban (szinte) teljesíthetetlennek bizonyultak. A főiskola amúgy is túlságosan sok (nagyraoszt) feladatot lőcsölt a diákokra, s igen elszántnak kellett lennie annak, aki ezek mellett még további terheket is magára vett. Voltaképpen egy alternatív egyetemet kívántunk működtetni (amint ezt egyik ifjú mentorunk, Tokaji Erzsébet szépen megfogalmazta az

egyik rendezvényünkön),¹⁴ ám eközben a hivatalos feladatokat is teljesítenünk kellett. Arra, hogy ez a lehetetlen vállalkozás úgy-ahogy és ideig-óráig mégis sikerült, a hivatalos oktatási rendszer összeomlása ad magyarázatot. Mind a marxizmust, mind a pedagógiát tanítók tudták, s ugyanígy a népművelés szakon oktatók egy része is (én oda jártam), hogy azokat az ideológiával mélyen átítatott bornírságokat, amiket eddig verkliztek, most már nem adhatják elő, mást meg nemigen tudtak helyette mondani. Mi meg jöttünk Max Weberrel, Polányi Károllyal meg mindenféle, számukra legfeljebb hírből ismert szerzővel. (Mi sem értettük ezeket olyan nagyon, hivatkozni azonban remekül tudtunk rájuk.) Órára meg egy '87-ben hozott új szabály szerint nem volt többé kötelező járnia annak, aki egyéni tanulmányi rendet kért és kapott. Így fordulhatott elő, hogy néhányszor úgy vizsgáztam le, hogy sem előadásra, szemináriumra nem tettem be a lábamat, sem a vizsgára nem készültem egyetlen percet sem.

•

Mindeközben azonban igen intenzíven tanultunk, tanultam. Utólag visszatekintve teljesen világos, hogy mi izgatott bennünket.

Először is az, hogy mi történt valójában Magyarországon és Közép-Európában. Mi történt 1948-ban és '56-ban? És 1918 előtt? És az előző évszázadban? Miért más a mi történelmünk és jelenkori helyzetünk, mint a nyugatiaké? Mikor kanyarodtunk el az európai trendtől? Vagy mindig is más úton jártunk? Miben rejlik a bolsevizmus lényege? Miért utálnak bennünket a szomszéd népek? Miért volt és van itt antiszemitizmus? Stb.

Másodszor, hogy mit lehetne fölépíteni ahelyett, ami most van. Át lehet-e venni azt, ami Nyugaton működik? (A kapitalizmust.) S egyáltalán mi van ott? Kizsákmányolás és luxusban való elidegenedés, vagy politikai szabadság, demokrácia és autonóm társadalom? És melyek azok a magyar hagyományok, amiket folytathatnánk? A Horthy-kor nem tűnt vonzónak. Nemcsak a hivatalos oktatás festett róla sötét képet, hanem a több ízben visszatérő vendégtanáraink – Litván György és Szabó Miklós – is. A dualizmus viszont sokkal kecsegtetőbbnek látszott. Abból, ami akkor volt, talán kialakulhatott volna egy rendes ország – ha nem jön a háború, és lezajlik egy radikális politikai modernizáció. Talán egy ahhoz hasonló, mint amit Jászi Oszkárék vizionáltak és követeltek.

Ezért lett Jászi az egyik lobogó, őt olvastunk és idéztük nyakra-főre. A másik meg persze Bibó István volt, aki, nem tudom miért, de egy kicsit később került a fókuszba. Végül azonban Gábor meghívta Bilecz Endrét, s ő igen okosan és áttekinthetően összefoglalta nekünk a legfontosabb Bibó-szövegeket. Emlékszem, másodpercre pontosan fejezte be az óráit, majd következett a ráadás: Hogyan fest a mai Magyarország és Közép-Európa Bibó eszméinek fényében? S ilyenkor aztán szépen lassan átcsúszunk a politikába.

Ha egy kicsit jobban meg akarnánk érteni akkori önmagunkat, érdemes volna talán írni egy részletes összehasonlító elemzést erről a két nagy magyar gondolkodóról.¹⁵ Rengeteg párhuzamot találunk közöttük: (mindenekelőtt) mind a ketten demokraták voltak (ritka fajta mifelénk), mindketten őszinte és mély együttérzéssel fordultak a szegények és az elnyomottak felé, egyszerre voltak társadalomtudósok és politikusok, európai Magyarországot akartak, és csak etikai koordináták között tudtak s akartak gondolkodni. Nemcsak tisztességes emberek voltak, de – szembeszegülve a machiavellista európai hagyománnyal – a politikát is az etikának rendelték alá.

S nekem volt még az említettek mellett egy filozófus hősöm is, nevezetesen Thomas Kuhn, a hatvanas-hetvenes évek nagy tudományfilozófiai vitáinak egyik legendás alakja. A *tudományos forradalmak szerkezete* című, nem túl vastag könyvében azzal állt elő, hogy az egymástól gyökeresen eltérő tudományos iskolák – vagy ahogyan híres terminusával megnevezte ezeket: paradigmák (mondjuk, az arisztoteléiánus és a galileiánus fizika paradigmái) – egymással összevethetetlenek (inkommenzurábilisek), mert voltaképpen nem ugyanarról a világról beszélnek. Ugyanis a paradigmák nemcsak leírják, hanem konstituálják is a világot. Ergo invariáns (minden paradigma számára közös) tények nincsenek, s ezért olyan közös alapot sem találunk, ami az összevetést lehetővé tenné. S persze mindebből következően a tudomány fejlődéséről is értelmetlenség beszélni. (A tudomány nem is létezik, csak a különböző paradigmák.)

Hogy miért hozott engem lázba az arisztoteléiánus és a galileiánus fizika vélelmezett inkommenzurábilisége, miközben arról sem volt fogalmam, hogy a fizika mi fán terem? Hát azért, mert ha

a fizikában és a többi egzakt tudományban így állnak a dolgok, akkor még inkább így állnak a társadalomtudományokban, a politikában, de még a magánéletben is! „Igazság nincs, csak igazságok vannak, a mi dolgunk pedig az, hogy megtanuljunk együtt élni mások igazságaival. Ezt hívják demokráciának” – azt hiszem, ez volt az első saját gondolatom. Belátom, nem valami nagy reveláció – de az enyém volt. (Arról szólt volna a szakdolgozatom, hogy hányféle érvényes elbeszélése van az osztrák–magyar kiegyezésnek, ám végül az elméleti alapvetés is jócskán meghaladta a kívánt terjedelmet, így aztán a konkrétumokra már nem került sor.)

Aki nem élt át a bemutatottakhoz hasonló – belátom, a külső szemlélő számára teljességgel abszurd – intellektuális izgalmakat, az nemigen értheti meg, miért jön ilyesmitől lázba egy amúgy egészséges, a szokásostól nem divergáló hajlamokkal rendelkező huszonéves fiatal. De hát mi lehet izgalmasabb és felajzóbb annál, mint világot csinálni? Kívülről nézve biztosan röhejes – Karinthynak tökéletesen igaza van –, ha valaki azt hiszi, hogy „bebizonyítjuk fentieket, és minden jobbra fordul”,¹⁶ átélve azonban már nem az. Mert ha megtanulunk másképpen gondolkodni, akkor a világ is más arcát mutatja felénk (vagy talán még át is alakul – legalábbis számukra), s ha ezt sokan együtt csináljuk, akkor akár az egész világot megforgathatjuk holnapra.

•

A szakkollégium autonóm közösség volt. Hogy ez mit jelent, azt – attól tartok – még a világ boldogabb részein sem igen tudja senki. A közösség még csak-csak világos: együtt lenni másokkal, osztozni a többiekkel jóban és rosszban, ismerni a másik minden titkát, és tudni, hogy nekünk sem lehet semmiféle, a többiekétől eltérő privát életünk – ergo szégyenkezni sincsen miért –, hiszen egymáshoz vagyunk préselődve. Ismerjük a másik testszagát, láttuk már egymást sírni és nevetni, lealjasulni és fölmagasztosulni.

Egy közösség akkor lesz autonóm, ha megvan a lehetősége arra, hogy meghatározza önmagát, és szabadon alakíthassa az életét. S ez az, ami ritka – olyannyira, hogy szinte nem is akad rá példa. Mert a közösségek a legtöbbször – úgy sejtem, mindenütt a világon – vagy természet adta módon léteznek, vagy valamilyen predesztinált cél megvalósítása végett jönnek létre, és egy kész szervezeti rend keretein belül – ezt a rendet kétségbe nem vonva – működnek. (Különböző módon és mértékben, de érvényes ez az archaikus faluközösségekre, a kollégiumokra, a lakóközösségekre, a vallási csoportokra, a sport- és egyéb egyesületekre vagy a politikai pártokra is.) A szakkollégiumok viszont szabadok voltak. Egyszer csak megszülettek, kaptak pénzt, paripát, fegyvert, és azt csinálhattak, amit akartak. Már-már ahhoz hasonló determinátlanságban találtuk magunkat, mint a gyerekek William Golding *A legyek ura* című regényében. Nemcsak arról dönthettünk, hogy mit akarunk pontosan, hanem azokról a játékszabályokról is, amelyek segítségével életünk közös szegmensét bonyolíthattuk. Hadd idézzek illusztrációképpen néhány mondatot az 1987 őszen rendezett velemi szakkollégiumi találkozó jegyzőkönyvéből. (Sajnos nem derül ki, hogy ki beszél, homályosan rémlik, hogy egy lány a rajkosok közül. Nevezzük őt az Ismeretlen Szakkollégistának.) „Azt hiszem, először a szakkollégium hatására éltem át olyan dolgokat, amiért igazán tudtam lelkesedni, azonkívül azonosulni valamivel. Nem a szakkollégiumi mozgalommal, hanem programokkal, amik ennek hatására történtek. Először éreztem életemben azt, hogy valamiről döntök, hogy a saját életemről dönthetek, tehát nem a fejem fölött döntenek emberek. A kollégiumi szabályzatba beleszólhatok, tehát a saját életemet, azt, hogy mi történik velem, azt én meghatározhatom, ezt először éreztem életemben. Először éreztem életemben azt, hogy valamit intézményi keretek közt cselekedni tudok. Aztán az önképzéshez szükséges kereteket először itt találtam. Ezt és így érzem. Például elmondok egy történetet. Boldogan cipeltem a két karom között a filmeket, volt egy filmklubunk, amit két éve szerveztünk, és kezdetben nagyon lelkesek voltunk.”¹⁷

Sajnos mi jóval kisebb mértékben élhettük át ezt a boldogságot, mert csupán egy tanéven keresztül volt saját kollégiumunk. Így aztán, ha a szakkollégiumra gondolok, először mindig a velemi hétvégék jutnak eszembe. Mert ott tényleg együtt lehettünk: hallgattuk a sokszor beavatási szertartásokkal felérő, Titkokat föltáró előadásokat, lázasan vitakoztunk, ábrándoztunk fönn a hegyen a Szent Vid-templom előtt, vagy éppen együtt ettünk és mulattunk.

•

A történészek és a politológusok között többé-kevésbé konszenzus van abban, hogy Közép-Európa inkább elszenvetde, mintsem megcselekedte az 1990-es rendszerváltozást, s magam sem vitatom, hogy így volt. S éppen ezért tartom számon életem egyik legnagyobb ajándékaként és csodájaként, hogy én mégis a rendszerváltók közé tartozhattam.

Amikor 1986 őszén elkezdtem a főiskolai tanulmányaimat, még elképzelhetetlenek voltak a gyökeres politikai változások. Sőt, még '87 őszén sem reménykedtünk semmiben. Határozottan emlékszem arra, amikor egyik igazán bennfentes tanárunk (közelről ismerte a demokratikus ellenzék, s alighanem a párt [mármint az MSZMP] belső vitáiról is sokkal többet tudott, mint az egyszerű földi halandók) valahogy így fogalmazott ekkortájt: ezt a rendszert olyan belső ellentmondások feszítik, hogy előbb-utóbb biztosan megszűnik majd. Az azonban teljességgel valószínűtlen, hogy ez a mi életünkben bekövetkezik. Közeli reformokban, méghozzá gyökeres reformokban viszont reménykedhetünk talán.

Aztán egyszerre csak megindult a lavina: Lakitelek (1987. szeptember 27.), Szabad Kezdeményezések Hálózata (1988. március 17.), Fidesz (1988. március 30.), Erdély-tüntetés (1988. június 29.). S innentől már nem volt megállás. Emlékszem, a Szárszó '88 tábor első napján (1988. augusztus 26-án¹⁸) elkapott bennünket (engem és a barátomat) egy lengyel újságíró, és hosszú interjút készített velünk. (Illetve jól bevodkáztatott bennünket. Polák, Wegier dwa bratanki... stb.) Neki már arról keseregtünk, hogy nem látjuk a következő, a döntő lépést. Ellenzék már van, de hogy lesz ebből átmenet? Talán majd a Pozsgay...

Az első pillanattól kezdve magától értetődő volt, hogy a szakkollégium tevékeny részese ezeknek az eseményeknek. Még hivatalosan meg sem alakultunk, amikor 1987. május elsején, légvonalban csupán pár méterre az ünnepi nagygyűlés színhelyétől, a borzalmas szombathelyi felszabadulási (nekem inkább: megszállási) emlékműtől (még mindig megvan...) a nevezetes *Fordulat és reform*¹⁹ apropóján zajlott egy konferencia. Ez már rendes ellenzéki eseménynek számított, ennek megfelelően le is hallgatták, sőt, megakadályozni is megpróbálták. (Eredetileg Velemben lett volna, ám az utolsó pillanatban közölte a velemi villa üzemeltetője, hogy sajnos mégsem adhatják oda az épületet, s hasonlóképpen a többi hirtelen szóba jöhető helyszín tulajdonosai is a kezüket tördelték... Nyilvánvalóan főnről kapták a verdiktet. Végül aztán egy majdnem romos kollégiumot [a Jégvillát] mégiscsak bérbe vehettek a szervezők.²⁰)

Aztán '87 őszén következett a szakkollégiumi találkozó Velemben. Óriási élmény volt, pedig látólag csupán végeérhetetlen szócséplés, önagyonülésezés folyt. (A magnófelvételek alapján készült jegyzőkönyvek számottevő hányada megmaradt, fönt már hivatkoztam ezekre.)

Itt láttam először igazi politikai vitát. Egyik nap váratlanul és hívatlanul megjelent Nagy Imre országos KISZ-führer, és baráti tónust megütve, de alig leplezetten megfenyegetett bennünket. Nem árt vigyázni, mert odafönt az elvtársak már összevonták a szemöldöküket – közölte jóakarátúan. (Ő, a jó rendőr.) Mislivetz Feri pedig azonnal visszalépett, és megkérdezte, hogy ő miként vélekedik rólunk, meg arról, amit volt szíves elővezetni. (Éppen úgy, ahogyan Nagy hozzánk intézett szózata, ez is egy performatív aktus volt, voltaképpen csak egy félvállról odavetett „Nem kérünk a fenyegetőzésemből!”) Legalább fél nap meg azzal telt el, hogy a nyári szakkollégiumi tábor (a későbbi Szárszó '88) programjáról és felhívásáról vitakoztak a jelen lévő nagyfiúk, a végzős vagy már végzett, tulajdonképpen kész értelmiségiek (többek között Kövér, Orbán és Németh Zsolt – ők nyűgöztek le a leginkább) és a fiatal tanáraik (Bilecz, Chikán, Mislivetz). Én meg tátott szájjal hallgattam őket. Olyan nyelven beszéltek, amit én éppen csak elkezdtem tanulni: diktatúra, autonómia, alternatíva, jogállam, alanyi jog, konszenzus – ezekhez hasonló szavak röpködtek, s ezekben megfűrösztve egészen más képét kezdte mutatni a létező szocializmus.

S azt hiszem, azt is megsejtettem, hogy itt a Demokráciát látom működni. Azért érdemes hosszú órákon keresztül nagy önfegyellemmel hallgatni egymást – sokszor mindenféle hülyeséget is –, mert csak így születhet meg végül a Közsabadság, mindannyiunk együttes alkotása. (Emlékszem – és a jegyzőkönyv tanúsága szerint meglepően pontosan emlékszem –, hosszú órákon keresztül folyt a vita arról, hogy egy Klubtanács nevű – a Hazafias Népfrent kebelén belül működő – szervezet részt vegyen-e nyári tábor megszervezésében; aztán Németh Zsolt előállt azzal, hogy a '43-as Szárszó a református egyház rendezvénye volt, s ezért nem volna illendő kihagyni őket most sem; majd ezen felbuzdulva szólásra emelkedett egy KISZ-es gyerek, hogy ők is beszállnának. Végül Orbán Viktor öt mondatban helyre rakta ezt az egészet, és a vita eldőlt. De muszáj volt végighallgatni

az előző kétezer mondatot is. Nem is tudom pontosan, miért. Persze azért, mert így volt demokrati-
kus, de ezzel még nem magyaráztam meg mindent. Talán leginkább a hegymászáshoz lehetne ha-
sonlíteni a folyamatot. Sokszor felvonóval is föl lehet menni olyan helyekre, ahová máskülönben
hét-nyolc órát kell mászni. De (nekem legalábbis) semmit sem érne a látvány, ha csak föllanovkáz-
nék. Muszáj hozzá gyalog menni és mászni.

Igen izgalmas volt kifigyelni azt is, hogyan formálódik és formálható a közakarat. Úgy rémlik,
már az első nap észrevettem, hogy az ablakban ülő két jó dumájú, sármos csávó (az egyik volt a
Miszlivietz, a másik meg az Orbán) másokhoz képest ritkán megszólalva, de mégis ügyesen terelik
valahová a beszélgetést. Valamit kavarnak – gondoltam Rejtő Jenő és Fülöp Jimmy nyomán. (Már a
pozíció elfoglalása is sok mindent elárult: nem az asztalnál ültek, hanem egy kicsit magasabban,
mint a többiek.) Aztán lassanként fölfogtam, hogy mit kavarnak. Egy olyan nagyobb szervezet létre-
hozása felé próbálták terelgetni a jelenlévőket, ami egységbe fogja össze a szakkollégiumokat. Utó-
lag visszatekintve teljesen világos, hogy valójában ezért jöttünk ott össze...

S lám, '88 márciusában megalakult a Fidesz. (Úgy rémlik, Szombathelyen senki sem tudott er-
ről korábban, gondolom, szükség volt egy kis konspirációra a *fait accompli*hoz.) Másnap (vagy legfel-
jebb egy-két nappal később) megérkezett régi mentorunk, barátunk és előadónk, Miszlivietz Feri, és
az akkor már törzshelyünknek számító Bagolyvár Sörözőben elmondta, hogy nagyon fontos lenne,
ha minél többen belépnénk, mert a létszámmal fordított arányban áll a szankció esélye. Aztán ami-
kor a következő nap bementem a főiskolára, már ott ült a folyosón az egyik legagilisebb diáktársam,
Mayer Jutka, és gyűjtötte az aláírásokat. Egy időre én is mellételepedtem, s ha jött egy-egy olyan is-
merős, akiből kinéztük, hogy aláírná, megszólítottuk. Úgy rémlik, sokan beléptek, de sokan inkább
elsomfordáltak. Alighanem féltek, s akkor még tényleg nem lehetett tudni, mi lesz ebből.

Innentől kezdve a szakkollégium életét mindinkább átírtatta a politika. Ez egyrészt fölfoghatat-
lanul izgalmas volt, és én is nagyon élveztem. Azt hiszem, ekkor már tudtuk, hogy itt bizony törté-
nelmi eseményeknek vagyunk a tanúi és egy icipicit az alakítói is. Másrészt azért engem még akkor
is a filozófia érdekelt és kötött le istenigazából, s ezért egy kicsit sajnáltam, hogy nem a nembeli-
ségről (vagy valami hasonló elvontságról) beszélgetünk Velemben, hanem az új pártok és mozgalmak
vezetői mutatkoznak be ehelyett. Egy kicsit untam őket.

Így aztán '88-'89-'90 félig politizálással, félig tanulással telt. 1990 tavaszán szimultán gyűjtöt-
tem az ajánlócédulákat Hajnal Áginak, az egyik szombathelyi fideszes országgyűlési képviselője-
löltnek, és olvastam órák hosszat Lukács György ifjúkori ultrabalos alapvetését, a *Történelem és
osztálytudat*ot. De persze sok minden más is volt. Kirándultunk, fociztunk, tanítási gyakorlatra kel-
lett menni, és voltam szerelmes is, aztán meg csalódott. Ahogyan egy huszonéves ifjanc élete foly-
ni szokott.

•

1990 áprilisában a szabad választások lezárták a jogi értelemben vett rendszerváltást, s ezzel szin-
te egy időben a szakkollégium történetének első (vitathatatlanul legszebb) szakasza is véget ért.

A társaság jelentős része éppen befejezte tanulmányait (volt, aki többéves halasztást követő-
en), utánpótlás pedig nem érkezett. Nem tudom hézagmentesen megválaszolni, miért nem. Azért
mi mindig kisebbség voltunk a főiskolán belül, amolyan csudabogarak. Aztán továbbra is elvártuk a
hivatalos tanulmányi kötelezettségeket meghaladó többletmunkát, ez pedig nem tett bennünket
vonzóvá. S valahogy mindenki – mi is, és a főiskola többi diákja is – megértette, hogy véget ért egy
korszak, s hogy az új világban nemcsak a második gazdaság és a második nyilvánosság veszttette
értelmét, hanem a „második egyetem” is.²¹

S nemcsak fontos diákokat, hanem fontos tanárokat is elveszítettünk. Jöttek a helyhatósági vá-
lasztások, és jó néhányan – tulajdonképpen következetesen folytatva azt, amit már évekkel koráb-
ban elkezdtek – helyi politikusok lettek, ami ugyan nem volt teljes állású elfoglaltság, de azért még-
iscsak lekötötte az érintettek idejének számottevő hányadát.

Hozzá tartozik a történethez az is, hogy a Jókai utcai kollégium lakóinak döntő többsége nem
teljesítette a szakkollégiumi tagság egyik alapfeltételét, egyszerűen nem írták meg az éves
záródolgozatukat. Természetesen bőségesen volt mire hivatkozni (közéleti munka, rendszerváltás,
miegyenami), de a póré igazság mégiscsak az volt, hogy köttetett egy szerződés, s ezt a diákok nem

tartották be. (Némi malíciával azt mondhatnám, hogy így kezdtük el fölépíteni a magyar jogállamot, de azért ez nem volna teljesen igazságos. Amint arra már többször utaltam, túlságosan szigorúak voltak a követelmények.)

S ráadásul úgy jártunk, mint a Pál utcai fiúk. Miután győztünk, kiderült, hogy el fogják venni tőlünk az épületünket, ami ellen talán lehetett volna eredményesen tiltakozni, de az előző bekezdésben taglaltak után nem nagyon maradt erre erkölcsi alapunk, s így aztán bele sem vágtunk.²² Kollégium nélkül pedig tovább folytatódott a bomlás, ami meg sem állt egészen addig, amíg egy-két évnyi tetszhalál után új ars poeticával el nem indult valami gyökeresen más.

•

Talán most már világos: fönt azért hozakodtam elő Hannah Arendttel és az általa elemzett René Charral, mert a közszabadságról és a közboldogságról adott leírása pontról pontra megegyezik azzal, amit a szak kollégiumról elmeséltem. Ezzel azonban még nem jutottunk el a jelenség kimerítő megértéséig. Nem véletlenül volt Char tétova, és nem véletlenül futott Arendt is ismételten neki a problémának.

A filozófusnak két olyan észrevétele van, amelynek segítségével talán egy kicsit előbbre juthatunk. Az egyik szerint a politika közös terének újkori megteremtőit fűtötte valamilyen szekuláris vált, de gyökereit illetően mégis mélyen vallásos sóvárgás.²³ A másik szerint pedig a szabadság bemutatott fogalma egy sajátos – az idő linearitásáról vallott felfogásunknak ellentmondó – időtapasztalatot implikál. A gondolkodás és a cselekvés pillanatában ugyanis mindig megtörik az idő vonala, és létrejön egy olyan erőparalelogramma múlt és jövő között, ahol az új kezdet – a múlt determinációiból nem következő tett – megszületik.²⁴ S ebben megint csak van valami vallásos vagy legalább metafizikai,²⁵ hiszen annak, aki kilép az időből – legalább átmenetileg –, a világot is el kell hagynia. (Engedtessek meg nekem az arendti metafora átértelmezése. [Egyszerűen azért, mert így jobban értem.] Én inkább egy olyan időbuborékot tudok elképzelni, amely azáltal keletkezik, hogy sikeresen ellenállunk a múlt kényszerítő erejének. Lábunkat jól megvetve a minket előresodró időnek vetjük a hátunkat, s ennek hatására az idő egy pillanatra megtorpan, majd minden irányból megkezdve bennünket buborékot képez körülöttünk. Mi pedig ott állunk a buborék közepében, mintha egy akváriumban lennénk, vagy valami ahhoz hasonló helyen, amilyen az anyaméh lehetett. [Ne feledjük el, hogy bizonyos értelemben ott voltunk a legszabadabbak. Mert akkor még nem determinált bennünket a saját múltunk: tetteink, döntéseink s mindaz, ami velünk megesett.] Aztán az idő hömpölygő hullámai szétpukkasztják a buborékunkat, mi pedig sodródunk tovább, egészen addig, amíg újra végre nem hajtjuk ugyanazt a mutatóváltást.)

Számomra meglepő, hogy Arendt nem kapcsolta össze ezt a két „vallásos” élményt,²⁶ pedig kézenfekvőnek látszik: a sóvárgás (egyik) tárgya lehet az időből és a világból való átmeneti kilépés. A kilépésre pedig két, egymásnak gyökeresen ellentmondó cél is sarkallhat bennünket. Vagy a determinációinktól, kényszereinktől és kötelezettségeinktől akarunk szabadulni (ez egyfajta halálösztön), vagy egy olyan archimedesi pont meghódítására vágyunk, ahonnan kimozdíthatjuk a helyéből a világot.

A fönt hivatkozott művek – és főleg *A forradalom* záró fejezete – egyértelművé teszik, hogy Arendt megvalósítandó utópiaként tekintett a közszabadságra és a közboldogságra, olyan elveszített örökségként gondolt rájuk, amelyet kötelességünk visszaszerezni. Pedig mindeközben azzal is tisztában volt, hogy a politika nyilvános tere eddig mindig csak tűnő pillanatokig tudta tartani magát, majd a buborék ismételten szétpukkadt. Athénban csak addig élt a közszabadság, amíg Szókratész kivégzése véget nem vetett neki. Aztán hosszú évszázadokra szépen elfeledkeztek az emberek az egészről, s csupán a keresztény kor után bukkant föl újra, ám mindig csak rendkívüli történelmi helyzetekben, s csupán néhány röpké pillanatra.²⁷

Ráadásul igen korán, már a francia forradalom radikalizálódása idején felszínre került az arendti értelemben vett politika sötét oldala is: az egyén szabad tetteinek és önmegvalósításának teret adó közösség helyét elfoglalta a végletes önátadást követelő hatalom, a közboldogság pedig olyan eksztatikus állapotba fordult, amelyben az individualitás teljesen háttérbe szorult, vagy akár meg is szűnt.²⁸ A végeredmény ismert: állami terror és gyilkos tömeghisztéria. A 20. századi totalitarizmusok pedig még pusztítóbbá fejlesztették ezt a perversitást, olyan újabb „találmányok” beépítésével, mint az antiszemitizmus, az imperializmus és az osztályharc.²⁹

S nincsen ez másképpen a civil mozgalmakban sem. Nem ritka, hogy a közszabadság és a közboldogság lázában égő közösség – kivált, ha még egy karizmatikus vezér is akad közöttük – elkezd szembefordulni a „szkeptikusokkal” és a „langyosakkal”, s lépésről lépésre átalakul totalitárius szektává. (Nem ez volt a jellemző, de voltak erre tendenciák minálunk is. Emlékszem például, hogy a – szinte csak szakkollégistákból álló – Fidesz-csoportunk egyik motorja azzal állt elő, hogy valahogyan szankcionálnunk kellene azokat, akik nem végeznek önszántukból elegendő közösségi munkát. [Tehát hogy tegyük kötelezővé az önkéntességet.] Aki pedig még ezek után is ellenáll, azt zárjuk ki.)

De nem azért nem tudok együtt haladni Arendttel a közboldogság permanenssé tétele felé vezető úton, mert ez veszélyes lehet. (Neki is vannak hasonló ötletei, mint az imént idézett Fidesz-aktivistának: *A forradalom* végén azt javasolja, hogy töröljük el az általános választójogot, és csak azoknak adjunk lehetőséget politizálásra, akik önként részt vesznek a helyi közéletben, s ezzel bizonyítják, hogy megvan bennük a közszabadság élvezetére való képesség és elszántság.³⁰) Egészen egyszerűen úgy gondolom, hogy ez a különös, eksztatikus állapot lényege szerint csak átmeneti és rendkívüli lehet. Olyan, mint az ünnep: csak akkor van értelme, ha vannak hétköznapok, amelyeket megszakíthat.

Felnőttem, felnőtünk, és éljük az életünket, úgy, ahogyan lehet. Újra jönnek a kényszerek, mi pedig mindig léptünk egyet, amikor kell. (Ahogyan azt Köves Gyuri elmagyarazza a *Sorstalanság* végén.) A régi élmény pedig fokozatosan elhomályosul, és a „szabadság” jelentése egyre üresebbé kopik.

Sőt, ha jobban meggondoljuk, beláthatjuk, hogy a szabadság voltaképpen nem is fér össze (inkommenzurábilis) a mindennapi élettel és annak logikájával. (Kant precízen megragadja ezt: a szabadság nem a fenomenon-, hanem a noumenonvilág ténye, vagyis nem evilágból való.) Mégsem volna jó, ha egészen elfelejtenénk, amit egyszer megtapasztaltunk. Ellenkezőleg: kötelességünk emlékezni, és amennyire tölünk telik, mindenkit emlékeztetni arra, hogy a közszabadság létezett, tehát lehetséges.

JEGYZETEK

¹ „...az amerikai szóhasználat [...] »közboldogságot (public happiness) mond ott, ahol a francia közszabadságról beszél...« ...az amerikaiak tudták, hogy a köz szabadsága abban áll, hogy az emberek részt vesznek a közügyekben, és hogy az ezekkel összefüggő tennivalók egyáltalán nem terhesek, hanem olyan boldogságérzettel töltik el vállalóikat, amilyen sehol másutt nem jutna osztályrészükül.” Hannah ARENDT, *A forradalom*, ford. PAP Mária, Európa, Budapest, 1991, 155.

² Az alábbi néhány bekezdésben írtak és ezek folytatása az írás vége felé bővebben kifejtve, de másképpen súlypontozva megtalálhatók a *Metafizika és politika között* című hosszabb esszémben is. SÜMEGI István, *Alanyi filozófia*, Savaria University Press, Szombathely, 2011.

³ ARENDT, *A forradalom*, i. m., 367. Az idézet forrását ld. SOPHOKLES, *Oedipus Kolonosban*, ford. Babits Mihály = Uő *Drámái*. Magyar Helikon, 1224–1227, 1970. Az általam fínt citált mondat azonban nem Babitsé, hanem Kányádi Sándoré, aki a *Sörény és koponya* című versében idézi ilyen szépen Szophoklész. Holmi, 2002/4.

⁴ ARENDT, *Mi a politika?*, ford. MESÉS Péter = *A sivatag és az oázisok*, Gond–Palatinus, Budapest, 2002, 59.

⁵ ARENDT, *A totalitarizmus gyökerei*, ford. BERÉNYI Gábor, BRAUN Róbert, ERŐS Ferenc, SERES Iván, Európa, Budapest, 1992, 616.

⁶ René CHAR, *A könyvtár lángokban áll*, ford. PARANCS János, Európa, Budapest, 1989.

⁷ ARENDT: *Mi a politika?*, i. m., 48.; Uő, *Múlt és jövő között*, ford. Módos Magdolna, Osiris–Readers International, Budapest, 1995. 18.

⁸ ARENDT, *A forradalom*, i. m., 319.

⁹ ARENDT: *Mi a politika?*, i. m., 65. Vö. hivatkozott írásom *Vita activa és vita contemplativa* című szakaszával és az ott szóba került Arendt-művek megfelelő helyeivel. SÜMEGI, *Alanyi filozófia*, i. m., 177.

¹⁰ Arendt szerint a modern forradalmak közösségei az események során vagy következtében formálódtak meg, míg a görög poliszokat mint a politikára alkalmas tereket a már létező közösségek hozták létre. ARENDT: *Mi a politika?*, i. m., 65. Vö. ARENDT, *The Human Condition*, 5. fejezet, The University of Chicago Press, Chicago, 1958.

¹¹ Vö. ARENDT, *A forradalom*, i. m., 89.

¹² ARENDT, *Múlt és jövő között*, i. m., 12.

¹³ Ld. pl. Hanna Fenichel PITKIN, *Justice: On Relating Public and Private. Political Theory*, 9/3, 1981. August, 336.; Dana R. VILLA, *Arendt and Heidegger*, Princeton University Press, Princeton–New Jersey, 1996, 36.

¹⁴ Az 1987. november 2–3-i velemi szakkollégiumi találkozó jegyzőkönyve, kézirat. A találkozásiról magnetofonfelvétel készült, amit a szombathelyi szakkollégisták nem sokkal később kézzel leírtak. A felvétel sajnos nincsen már meg, a kéziratok azonban megmaradtak. Ezekből egy szerkesztett válogatást a közeli jövőben várhatóan

közéteszünk a kőszegi Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete (iASK) kapcsolódó kutatásait publikáló *Daliás idők* című kötetben, valamint az intézet weboldalán.

¹⁵ Több kiváló írás is született kettőjükéről. BORBÁNDI Gyula, *Jászi és Bibó*, Új Látóhatár, 1959/1–2; BORSODY István, *Jászi és Bibó*, Új Látóhatár, 1980/2; GÁLL Ernő, *Jászi és Bibó: a dunai nacionalizmusok elemzői*, Korunk, 1990/1; LITVÁN György, *Jászi és Bibó = A hatalom humanizálása*, szerk. DÉNES Iván Zoltán, Tanulmány, Pécs, é. n. (A kötet az 1992-es szegedi Bibó-konferencia anyagát tartalmazza. Ld. *i. m.*, 8.)

¹⁶ KARINTHY Frigyes, *Balázs Béla = Így írtok ti*, Athenaeum, Budapest, é. n., 98.

¹⁷ *Az 1987. november 2–3-i... i. m.*

¹⁸ BÉKI Gabriella, *Szárszó '88*, Beszélő, 1988/3, 25.

¹⁹ Ld. *Fordulat és reform*. A Medvetánc 1987/2. számának melléklete.

²⁰ A szakkollégium történetét földolgozó interjúkban többen is elmesélik a történetet, és megmaradtak a kapcsolódó titkosszolgálati jelentések is. Vö. *Daliás idők*. Megjelenés előtt.

²¹ *Az 1987. november 2–3-i... i. m.*

²² Ld. SZABÓ Gábor, *Eseménytörténet helyett = Kollégium–Szakkollégium. Egy kis történelem*, Budapest, 1991, 83–88.

²³ ARENDT, *A forradalom, i. m.*, 303.

²⁴ ARENDT, *Múlt és jövő között, i. m.*, 19.; Uő, *The Life of the Mind—One: Thinking*, Harcourt Brace Jovanovich, New York–London, 1971, 202., 210. Ezen igen inspiráló időkonceptió mögött nyilvánvalóan ott van Nietzsche, Husserl és Heidegger.

²⁵ „Mi más volna ez, mint az a régi álom, amelyet a nyugati metafizika Parmenidésztől Hegelig az időtlen, helyhez nem kötődő érzékek feletti birodalomról, a gondolkodás számára legmegfelelőbb régióról álmódott?” – ARENDT, *Múlt és jövő között, i. m.*, 19.

²⁶ Talán azért nem, mert az előbbit az Örök Város iránti ősi vágy örököseként azonosította, s mint ilyet a jövőhöz (nem pedig a jelenhez) kapcsolta. ARENDT, *A forradalom, i. m.* Az időből való kilépés vágyáról értekeztem az „... így telik velünk az idő, rettenetesen és csodálatosan” című írásomban. *Kortárs*, 2019/5.

²⁷ Vö. ARENDT, *The Human Condition... i. m.*, VI.

²⁸ Vö. ARENDT, *A forradalom, i. m.*, 307.

²⁹ Csupán a pontosság kedvéért szeretném megjegyezni, hogy *A totalitarizmus gyökerei* című vaskos könyvében, emlékeim szerint, sehol sem állítja Arendt, hogy a sztálinizmus és a náciizmus az athéni „politika” végletes eltorzulásai, és *A forradalom* vagy – a számunkra most releváns másik két munka – a *The Human Condition* és a *Múlt és jövő között* sem nagyon beszél arról, hogy a közszabadság és a közboldogság egyik lehetséges kiemelése a totalitarizmus. Az előbbi magyarázata világos és egyszerű: amikor *A totalitarizmus gyökerei* született (1951), Arendt még nem dolgozta ki a szóban forgó fogalmakat. Az utóbbié viszont már bizonytalanabb: úgy sejtem, hogy mind a három könyv elsősorban pozitív eszményként és megvalósítandó lehetőségként kívánta a figyelmünkbe ajánlani az antik politikát, s ezért nem taglalta kellő nyomatékkal a negatív eshetőségeket.

³⁰ ARENDT, *A forradalom, i. m.*, 365.

